

EL CARLISME AL BAIX VINALOPÓ. UN ESTUDI DE CAS: MANUEL SOL

Maria Jesús NAVARRO GARCIA
IES Macià Abela (Crevillent)

A Teresa Mas Navarro i Juan Pomares Sol, descendents del carlista Manuel Sol, per guardar part de la memòria oral i material de seu rebesavi. A Estela Estela Caparós, per custodiar l'arxiu parroquial de Crevillent. Al jove historiador David Flores Juan, per conservar els dietaris del nostre besavi comú i per la seua informació. A Salvador Mas Santiago per descobrir-me tot l'univers de Crevillent i ensenyar-me a estimar-lo.

D'antuvi, cal dir que no es tracta d'un estudi historicista en el sentit clàssic de fer una història tancada sobre una base doctrinal, sinó d'una aproximació assagística inductiva. Tot això amb la finalitat d'ajudar a entendre una mica millor la minsa biografia coneguda de Manuel Sol Abat, en el context de Crevillent i el complex moviment que anomenem carlisme en el conflictiu teixit del Vinalopó, és a dir, sense perdre de vista el marc en què s'hi insereixen, per a així poder copsar millor els diferents matisos, els estrets lligams i les principals interrelacions.

MANUEL SOL: L'ACTITUD D'UN LÍDER

Només les insignes figures convenients als governs sembla que tenen el dret a passar als annals de la història oficial. Tot i amb això, els grans herois malgrat el temps i la llosa del silenci imposada als vençuts ressorgeixen de les pròpies cendres com l'au fènix, en forma de llegenda, de referent, en la història local. Aquest és el cas de Manuel Sol Abat.

Manuel Sol Abat, carlista (Crevillent, 1818-El Fondó dels Frares, 1873). Fill de Josep Sol Lician i de Maria Abat Pavia, va néixer el dia 18 d'agost de 1818 a les 8'30 h. Als 28 anys, el dia 28 de juny de 1847, es va casar amb Josepa Candela Quesada de 16 anys, filla de Fèlix Candela Lledó i de Magdalena Quesada Mas. El matrimoni, que va residir a la plaça de l'Església Vella, va tenir 8 fills: Manuel Fèlix –nascut el 19 de

Fotografia de Manuel Sol Abat (1818-1873), facilitada per Teresa Mas Navarro.

desembre de 1849-, Antonio –el 7 de novembre de 1851-, José –el 28 de febrer de 1856-, Maria Asunción –nascuda el 15 de novembre de 1857-, José –el 21 de juny de 1860-, Concepción –el 28 de març de 1862-, Pablo Juan –el 26 de juny de 1864- i el darrer José –el 29 de març de 1867. Propietari de terres –de l’oliverar a la partida de la Deula- i d’una fusteria a mitjan carrer Peine, sagristà i organista de l’Església, director de la banda de música, caçador expert, etc. se’ns revela com una persona activa i carismàtica en la societat crevillentina vuitcentista. Possiblement ja va participar en la Primera Guerra Carlina, tal com ve inscrit al dors de la seua fotografia: «Absolutista (1833-39)». D’altra banda, en la Tercera Guerra Carlina (1872-76), en concret el 20 de desembre de 1872, va pagar a la Diputació Provincial d’Alacant la considerable quantitat per a l’època de 1.000 pessetes amb la intenció de redimir del servei militar, on havia d’acatar les ordres de l’exèrcit governamental, el fill Antonio Sol Candela de 21 anys. Uns mesos més tard, en plena I República (1873-74), segons conten Manuel Sol, cap del sometent i dels carlistes, estava menjant meló quan l’avisaren que venien els soldats del govern liberal, va dir a l’esposa i als fills que li guardaren el meló per a quan tornara. Va eixir amb el gos i el seu cavall blanc a la plaça, va tocar les campanes per ajuntar els carlistes. A continuació, se’n van anar a la serra de Crevillent per plantar-los cara. Abans del combat, a l’Agut d’Oriola segons Ernesto Galiana de Barba-roja, en observar que la partida enemiga era més nombrosa, va dir als seus fidels: «Vosatros que sou pares de família torneu-vo(s)-ne al poble i no eixiu de les cases, deixeu-me totes les armes carregades que jo els faré front!». Una vegada que va començar el combat, per la seua habilitat en les armes anava aguantant. L’enemic, en adonar-se de la situació, va optar per fer-li un rogle, anar tancant-lo i disparar-li tots junts. El van ferir greument, de la ràbia que sentiren en veure un sol home, el van rematar, ja mort el van lligar al seu cavall i el van arrossegar fins al Fondó dels Frares on al cementeri li van donar sepultura. Durant

uns quaranta anys els seus antics companys de la banda de música hi anaven cada any a retre-li homenatge. Durant la dècada dels seixanta (1960-65) es va fer una reforma al cementeri del Fondó dels Frares i el van canviar al fossar, el sepulterer va explicar que l'esquelet era d'una estatura anormal, de tan alt com era, tenia unes botes militars per damunt dels genolls i una capa verda fosca.

Segons consta en el primer dietari (1866-1878) de José Flores Galienso, regidor de l'Ajuntament del Fondó de les Neus a finals del XIX, explica:

Hoy día 28 de agosto de 1873, ha pasado la partida Carlista por el Rebalso [*Ilogaret del Fondó de les Neus a l'ombria de la serra de Crevillent*]. Y el día 29 del corriente pasó la partida de la Guardia Civil, en busca de los Carlistas. Y el día 6 de setiembre de 1873 tuvieron el combate en la Murada [*del Fondó dels Frares*] a las 12 del día, y duró media hora.

Així mateix, en el llibre de defuncions de l'església del Fondó dels Frares, en les mateixes dates, segons informació de José Pérez Sánchez, a més trobem que havia mort Trinitario López Martínez, fadrí de 29 anys, de Coix, amb la qual cosa ja serien dos morts: el guia i un combatent.

EL CREVILLEN EN QUÈ VA VIURE

Només llegir la descripció de Crevillent de Pascual Madoz (Pamplona 1806-Gènova 1870) en el *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia* podem observar que es basa en la descripció feta per l'il·lustrat valencià Josep Antoni Cavanilles en el segle anterior. Però hi ha informació interessant que cal remarcar:

Tiene 900 casas, la de ayunt. y cárceles que son provisionales, 3 escuelas de niños, á las que concurren 260, dotada una de ellas con 2,600 rs. ; 2 de niñas con 184 de asistencia, y 2,700 rs. de dotación; 1 igl. parr. (San Pedro y San Pablo), de segundo ascenso, servida por un cura, 2 vicarios y 7 placistas numerales, que forman clero [...] hay dos ermitas del común de labradores [...] En medio de tantos montes descuella al N. la famosa sierra denominada de Crevillente, en la que se guarecia á principios de este siglo una numerosa partida de ladrones capitaneada por Jaime el Barbudo ó de la Sierra, que dejó nombrada en aquellos contornos.

Ací tenim citat un altre personatge crevillentí, Jaume Josep Gaetà Alfonso Juan (Crevillent, 1783-Múrcia, 1824), més conegut com el bandoler Jaume *el Barbut* o *el de la Serra*, que segons la llegenda robava els rics per a donar-ho als pobres, era amic de la música i generós amb qui la conreava, tal com explica el noble anglès Carnarvon (SOLER: 2004, 6). Va

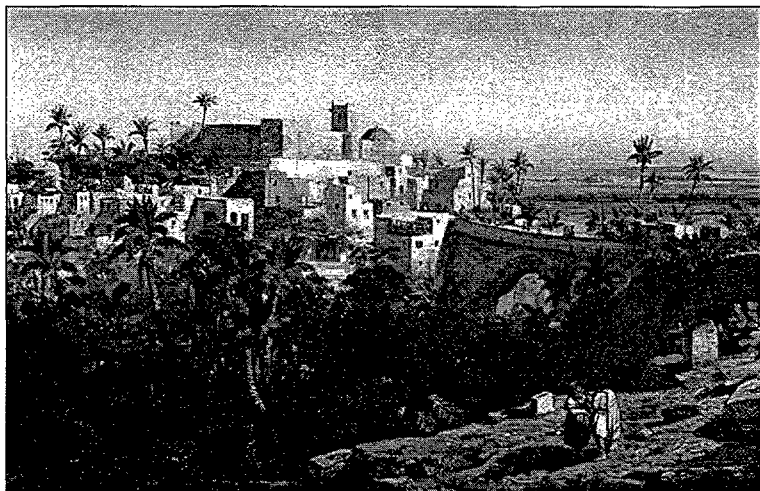

participar en la Guerra de la Independència contra França (1808-1814) en el bàndol dels patriotes contra els afrancesats. En acabar la guerra, com que feia nosa als liberals governants, el van penjar a Múrcia, el van esquarterar, van fregir els seus membres, els van col·locar en gàbies i els van penjar a l'entrada o a les places de les poblacions on ell havia esdevingut ja un mite per tal que servira d'escarment.

Una mica abans, al segle XVIII, tenim notícies d'un altre bandoler de Crevillent, Manuel Manchon, àlies *el Català*, descobert el romanç inconegut fa un parell d'anys pel professor Biel Sansano. També va morir penjat però aquesta volta a València als 44 anys, el dia 13 de desembre de 1779.

Caldria esmentar breument els antecedents del bandolerisme. Crevillent no s'escapa a aquestes manifestacions, precisament per l'època i la conjuntura que va fer d'aquest fenomen, encara que eventualment al llarg de la seua història, una modalitat de rebel·lia elemental contra la misèria o la injustícia, com va succeir en els esdeveniments polítics i militars de la guerra del Francès o les guerres carlines. Així trobem ja al segle XV referències al bandolerisme de Crevillent, segons Juan Bautista Vilar (1977, 87-89) als assassinats d'Argent, on uns mudèjars de Crevillent van coltellejar Gill de Miralles, van escanyar la seua muller i van fugir amb els tres fills del matrimoni. Tot això i d'altres fets anteriors van provocar que el Consell d'Oriola intentara confiscar els béns de Crevillent, vendre la seua població com a esclava, i amb aquests diners repoblar-ho amb cristians. La ciutat i la diputació valencianes hi van donar el consentiment, però Barcelona s'hi va oposar rotundament.

Vista de Crevillent. Marius Englière
(Marsella, 1824-París, 1857) facilitat per Biel Sansano.

Continuant amb el Madoz: «El TERRENO es naturalmente ingrato, aunque aquellos hab. han sabido transformarle enteramente con asiduo trabajo, ya descuajando eriales, ya taladrando montes, ya escavando canales subterráneos para encontrar manantiales con que aumentar el riego». A continuació, dedica més d'una quarta part del text a parlar de les mines d'aigua de la serra de Crevillent, i la «febre d'aigua» existent entre la població, de manera semblant a com ho va fer J. A. Cavanilles que ja va fer referència a 5 mines: la més coneguda i important, possiblement romana perquè els musulmans ja la denominaven *font Antiga*; la de la *Cata*, que movia nou molins, la majoria fariners; i la mina dels *Clots*, de més recent creació, que es va fer per abastir la part oest de la població. D'altres escriptors com Rafael Altamira, citat per Concepción Bru (1992, 223): «Marklam habla en su libro del sistema de alumbrar aguas usado en Crevillente, análogo al del oasis del Oman y al de los Incas del Perú».

Crevillent és diferent a les poblacions veïnes en assumptes d'aigua, mentre que, d'una banda, Elx pledejava amb Asp o amb Villena pel Vinalopó, o d'una altra banda, Oriola pledejava amb Múrcia pel Segura, Crevillent, des de temps immemorials, ha estat independent fins fa aproximadament una centúria en un dels béns més preats en la història de la humanitat. Precisament, el topònim de la *Deula* on tenia l'oliverar Manuel Sol fa referència, segons Joan Corominas, a l'àrab */dawla/*, a «torn, tanda de rec» (veg. *Onomasticon Cataloniae* IV, 19) de les aigües de la serra de Crevillent.

Referent a l'economia:

PROD.: poco trigo, cebada, abundante aceite, algarrobas, vino, barrilla, higos, legumbres y hortalizas; sostiene ganado lanar y cabrio, y hay caza de perdices i liebres. IND.: en la agrícola han hecho notables progresos los de Crevillente; pero esta no seria suficiente para subvenir á las necesidades de la vida sin los poderosos recursos de las fáb. y la arrieria. Esta sola les produce al año mas de 40,000 pesos, siendo ellos mismos los que exportan sus artefactos y los esparcen por toda la Península, y aun por los reinos extraños, pues se ven con admiración en Paris donde venden la estera fina con el nombre de Tapis d'Espagne. Las fáb. son de esparto y junco que se cria en el mismo pais, y cuyo color amarillento avivan esponiendolo al vapor del azufre, y tiñen otros de negro y rojo para matizar las telas y ejecutar los dibujos que se proponen. Generalmente se ocupan en estos labores las niñas y las mugeres, y tambien lo hombres cuando el campo no necesita de sus brazos, y segun un cálculo aproximado se fabricarán anualmente 225,000 varas de estera fina y 2.686,400 de pleita de esparto. No se ve en Crevillente ocio ni miseria: todos trabajan á porfia, todos son útiles á su patria y al Estado. Hay tambien 4 molinos harineros y varias prensas de aceite. COMERCIO: el que

se hace con los objetos antes mencionados, y con dos tiendas de ropas catalanas: hay un mercado semanal [...]. POBL. 1,513 vec., 7,226 alm. CAP. PROD. 7.413,333 rs. IMP. : 447,572. CONTR.: 83,433. EL PRESUPUESTO MUNICIPAL asciende á 65,000 rs., de los que pagan 4, 245 rs. al secretario del ayunt., y se cubre con los arbitrios que disfruta, y consisten en la saca de pleita y peso y medida, repartiendo el déficit entre los vec.

Davant tot això, caldria remarcar els trets distintius de l'economia crevillentina; en primer lloc, la tradició olivera de Crevillent que encara es manté en el vuit-cents des de l'època medieval en què era un dels majors productors d'oli del Regne de València; en segon lloc, la indústria tèxtil, la fabricació d'estores, que té la base també com a mínim al segle xv en els *palaus* que sabem que hi existien per les rendes que pagaven Crevillent i Elx a la reina Joana d'Aragó l'any 1461 segons Pere Ibarra (1982, 88); en tercer lloc, la intensa tragineria que comportava el comerç de tots aquests productes, per posar-ne un exemple, segons testimonis orals l'antiga posada o fonda de Crevillent que era enfront del carrer *Fonda*, just als baixos de l'actual mercat, tenia una seixantena de pessebres per a la cavalleria. Les estores de Crevillent es venien per tota la península i per gran part d'Europa, en el Museu Britànic en trobem una mostra. Per consegüent, és necessitava un col·lectiu d'artesans com els manyans i els fusters per a la fabricació i el manteniment dels telers i dels carros. Així mateix, sabem que Manuel Sol era propietari d'una fusteria prop de l'antic castell.

Crevillent, darrer Principat musulmà –finals del segle xiii i principi del xiv– de la Corona catalanoaragonesa, va esdevenir pont entre la cultura musulmana i la cristiana, va ser la porta de pas des del Xarq-Al-Andalus fins a la Granada d'Al-Andalus i ho va continuar sent en la Corona catalanoaragonesa en el corredor cap a València, Barcelona i l'estranger o cap a Granada i el Nord d'Àfrica, i a l'inrevés, fins a la segona meitat del segle xx.

Aquest moviment humà durant segles, a més a més de tragar amb les persones i les mercaderies, va tragar les idees, les ideologies, la literatura de tradició oral i cantada, la ciència i la tecnologia, la modernitat i el progrés, i també els ferments de la rebel·lió davant la misèria o qualsevol mena d'injustícia. En definitiva, tot aquest món va calar en una societat crevillentina de contrast: empobrida però treballadora *a porfia*, amb propietaris rurals i amb burgesos, amb treballadors del camp i de les fàbriques, amb artesans, comerciants i traginers, amb una indústria tèxtil nodrida de mà d'obra femenina i infantil que cobrava un salari molt inferior al dels homes per la feina feta (la meitat o manco de la meitat).

D'una manera o d'una altra, tota societat es veu implicada i afectada pels diversos condicionants, en l'àmbit cultural constatem un ensenya-

ment elemental molt minoritari encara i discriminatori quant al gènere (hi ha més xics que xiques) per la no-obligatorietat i la falta de possibilitats d'accedir-hi. Pel que fa a la llengua, després del canvi dinàstic que va donar lloc als Borbons, el castellà es va imposar per la força de les armes com a única llengua; a mitjan del vuit-cents era l'idioma que utilitzava l'administració, cal recordar que després del Decret de Nova Planta (1707) es van substituir els funcionaris valencians pels castellans, però, malgrat que quasi tots els documents polítics, socials i culturals es redactaven en castellà, tota la societat crevillentina s'expressava en valencià, llevat d'algun funcionari o la guàrdia civil tal com va continuar succeint en la primera meitat del segle xx. Per tant, els conflictes no van afectar significativament l'ús de la llengua materna dels combatents i de la societat. El teatre, el ball, la música i el cant hi destaquen en l'àmbit cultural, pionera en aquest art, de fet la Coral Crevillentina és la més antiga del País Valencià, datada com a mínim el 1891.

Escola Manjoniana, curs 1933-34.
Fotografia cedida per Pepita Mas Martínez.

Com podem deduir, pel que fa a la societat crevillentina de finals del segle xix i principi del xx és marcada per una sociabilitat que arriba a un associacionisme de tot tipus. Entre l'associacionisme polític destaca el cercle carlista referenciat per Jordi Canal (1996, 119) l'any 1896 que es manté com a Centre Tradicionalista –fins el 19-20 de juliol de 1936 en què el cremen– al costat de la posada de Miralles, a l'actual plaça de la Constitució. En el mateix centre trobem l'*Escuela Manjoniana*, escola de xics, en la qual a principi de la dècada de 1930 trobem com a mestre al granadí José Martínez, deixeble del Padre Manjón, segons m'explica

un dels seus alumnes Vicent Mas Martínez. Els tradicionalistes, a més de les activitats escolars, els ensenyaven a cantar missa i els xics que volien anaven al cor de l'església que assajava a ca Lola Mas, que era alhora l'organista de l'església i, germana de Manuel Mas Galvany i de Pascual Mas que va ser notari a Tarragona. L'any 1934-35 el Centre Tradicionalista va pagar la vesta amb la caputxa al cor per eixir en Setmana Santa acompanyant el Crist de l'Església de Nostra Senyora del Betlem. Va ser el primer i darrer any que els xics del cor es van posar la caputxa perquè els alumnes no veien bé el mestre, no cantaven bé i va ser un fracàs.

En aquell moment el president del Centre Tradicionalista era Guillermo Magro Espinosa, tradicionalista molt catòlic que va formar la cooperativa de treballadors *Alpargatera San Gayetano*, a la rambla molt a prop de la creu de Roïssa.

LES GUERRES CARLISTES AL VINALOPÓ

En buscar informació sobre Manuel Sol en els primers llibres de defuncions del Registre Civil (1871-1873) del Fondó de les Neus, ja que el Fondó dels Frares va pertànyer al Fondó de les Neus (1841-1926), ens trobem que a l'Ajuntament falten els: «Registros de inscripción que dichos carlistas quemaron el veinte y dos del pasado mes de setiembre [1873]», segons diligència del 27 de desembre de 1873 de l'Ajuntament del Fondó de les Neus.

Igualment, a l'Ajuntament d'Asp els llibres d'Actes corresponents als anys 1870 i 1871 van ser destruïts el 9 d'octubre de 1874 pel carlí Lozano, segons consta en l'Acta celebrada pel Ple el dia 18 d'octubre de 1874. A Monòver en la mateixa època es fan expedients de reposició dels llibres de Registre Civil també cremats pels carlistes.

En una altra diligència d'enterrament del Fondó de les Neus:

En vista a su comunicación a fecha veinte y tres de octubre [1873] procedera a la inhumación del cadaver del voluntario de la República muerto en el partido del Bayon [ombria de la serra de Crevillent en el terme del Fondó de les Neus] en el encuentro con los carlistas, procediendo com arreglo a derecho... donde estaba el cadaver de José el cortador que segun todos los datos que se han podido adquirir, resulta ser José Frutos Rives [...] de treinta años de edad, casado; domiciliado en el referido Crevillente, calle de San José [...].

En les guerres carlistes la serralada de Crevillent va esdevenir un dels escenaris de trobada entre les partides enfrontades. Així tenim diverses referències de morts i de combats. La lluita armada clàssica tenia dues fases: la primera en la qual s'alçaven les partides i la segona en què les partides tendien a confluïr en la formació d'un exèrcit. Encara

que l'estratègia militar en aquestes guerres predominantment en poques ocasions es van produir enfrontaments directes, sinó que consistia a fer marxar i contramarxar, incursions, algun desembarcament i fugides a les muntanyes per tal de desgastar l'enemic ja que es calcula que hi havia tres soldats liberals, o més depenent de la zona, per cada carlí. Segons Marià Vayreda, que va servir la cavalleria carlina, referenciat per Jordi Canal (1995,112) escrivia:

Bé és veritat que, donat nostre sistema de guerrear, tampoc en feia gran falta la instrucció. Mentre sapiguéssim formar en les places dels pobles i desfilar en les entrades i sortides amb lo degut ordre, ja n'hi havia prou des del punt de vista de bon visatge, perquè en los moments d'acció ens feia menos falta encara i era quan ressortia més l'originalitat de nostra tàctica.

L'*originalitat de nostra tàctica* de la qual parla era hereva en part del bandolerisme, una estratègia que si bé va contribuir a la derrota final, li va perllongar la seua durada.

Per fer efectius aquests desplegaments necessitaven tallar el control de les comunicacions. Des del Ministeri de la Guerra (8-10-1869) s'instaura els ajuntaments: «haga responsables de la conservación de las vías férreas y de las líneas telegráficas dentro de la circunscripción de cada Ayuntamiento [...] afin de que [...] organicen un servicio que asegure las comunicaciones»; de la mateixa manera, davant el ventall polític del moment fins i tot als ajuntaments, la Comandància de la Guàrdia Civil de la província que coordinava les operacions militars va intentar reestablir la comunicació a peu, segons Miguel Ángel Mateo Limiñana (1999, 196-200):

(..). [des de] Benejama le digo lo que sigue. Considerando penosa necesidad de que los Señores Alcaldes de los Pueblos de esta Provincia deben comunicar a los Comandantes de las columnas del ejército civil con toda urgencia por peatones las posiciones de cualquier gavilla de gente armada sospechosa que se presente en sus respectivos [...].

Continuant amb el mateix autor hi explica que els consistoris eren formats per una oligarquia local en la qual es trobaven els vint-i-cinc majors contribuents de la localitat. A partir de setembre de 1868, el nou consistori: *les juntes revolucionàries locals*, continuaran sent els majors contribuents, però ara seran del nombre vint-i-cinc al cent. Respecte a les forces d'ordre públic, el Govern Civil de la Província d'Alacant a través dels ajuntaments que eren els que ho pagaven amb els impostos, va armar la milícia dels voluntaris de la República o de la Llibertat per fer front al conflicte existent conjuntament amb la guàrdia civil i l'exèrcit governamental de torn.

A mitjan febrer de l'any 1826 els germans Bazán i cinquanta-vuit homes més, amb un intent insurreccional, van desembarcar a Guardamar

tot esperant l'adhesió de les forces liberals de la contrada. Com aquest fet no va ser aprovat pels exiliats liberals, entre ells Manuel Betran de Lis, es van veure obligats a fugir cap a la serra de Crevillent perseguits pels voluntaris realistes; poc després van ser capturats i afusellats (ROMEO: 1990, 240).

Referent a la Primera Guerra carlista (1836-1840), era el tema que més preocupava en gran part dels ajuntaments del Vinalopó en què van haver-hi diverses mobilitzacions i impostos extraordinaris per a les operacions i els subministraments a les milícies en persecució de les partides carlistes comandades pel company de Ramon Cabrera: el coronel carlista Domènec Forcadell i Mitjavila (1836) quan es dirigia cap a Oriola, fet que va estar recolzat pel clergat d'Asp entre d'altres, a Oriola va reclutar un batalló de 700 combatents per a la causa, també les de Tallada, Quiles, o com la de Gómez. Segons Mateo Limiñana, l'any 1837 es van reunir a Asp les milícies d'Alacant, Baix Segura, Xixona i l'exèrcit procedent de València comandat per Ignacio Coutoy, per tal de fer front a les partides carlistes. També tenim referència per Nicasio Camilo Jover en la *Reseña Histórica de Alicante* (174), en abril de 1836 les milícies d'Asp, Crevillent i Novelda amb altres forces, tots comandats pel brigadier Nogueras van perseguir una partida carlista que va entrar per Onil i Villena.

Anys més tard, tenim notícia que les partides revolucionàries en forma de guerrilles rurals també s'enfrontaren a la guàrdia civil i a l'exèrcit isabelí, igualment que les partides carlistes que hi havien anat guanyant suport polític, religiós i conservador, cosa que va anar augmentant la tensió de lluita armada en els dos bàndols a mesura que triomfava la Revolució de 1868. En particular, tal com explica Pedro Ruiz Torres (1990, 25), Emigdi Santamaria, antic demòcrata convertit el 1863 al progressisme, relacionat amb el republicà Eleuteri Maisonnave, va fugir allà on va nàixer:

al camp d'Elx, i organitzà una partida revolucionària d'ideologia republicana, que va despertar la desconfiança d'homes menys donats a l'acció popular com ara Lagier. La partida d'Emigdi Santamaria es féu cèlebre en el Baix Segura i aconseguí l'adhesió de poblacions com ara Crevillent, Callosa de Segura i Almoradí, i sostingué a Dolors una forta batalla contra l'exèrcit governamental procedent d'Oriola.

Aquesta partida juntament amb les partides de Palloc, Bertomeu i Froilan Carvajal que recorrien les muntanyes del migjorn valencià, van resultar decisives, en el conjunt, en la caiguda d'Isabel II i en el triomf de la revolució. Les eleccions municipals de desembre de 1868 i les eleccions de gener de 1869 a Corts Constituents confirmaren el triomf de la majoria republicana en les principals ciutats valencianes.

Com el mateix Mateo Limiñana apunta, si analitzem tant la documentació oficial, com la premsa, o els fullets o els llibres de l'època ens adonem: d'una banda, de la forta divisió de la societat que arriba al punt de la lluita armada, a Crevillent trobem el carlista Manuel Sol però també dintre de les milícies, el voluntari per la República Josep *el Tallador*, aquesta divisió al llarg del segle s'hi manté; d'una altra, la difusió de les diferents ideologies en les juntes o cercles i l'edició de llibres, premsa escrita, fullets, etc.

Així mateix, en el mapa referent als cercles carlins l'any 1896 dels Països Catalans (CANAL: 1996, 119) trobem les següents poblacions del migjorn valencià: Agost, Alcoi, Alacant, Asp, Banyeres de Mariola, Crevillent, Catral, Elx, Guardamar, Ibi, Muro del Comtat, Monòver, Novelda, Oriola, Petrer, Sant Jordi d'Alcoi, Villena i Torrevella.

EL CARLISME: DÉU, PÀTRIA, FURS, REI

El carlisme és un dels moviments sociopolítics –de signe antiliberal i antirevolucionari que va sorgir a les darreries de l'antic règim– més interessants en la història contemporània de l'Estat espanyol que sorprèn per la seua capacitat de pervivència, encara avui dia de forma residual.

Arran del problema successori plantejat per Ferran VII –no tenia fills barons– es va originar el carlisme ja que el rei va abolir la Llei sàlica, la que impedia de regnar les dones; d'aquesta manera, a través de la Pragmàtica Sanció (1830) deixava oberta la successió a la seua filla Isabel. La Pragmàtica Sanció va ser rebutjada pel germà de Ferran VII, Carles Maria Isidre, i els seus seguidors, els carlins o carlistes, que es consideraven legítims aspirants a la Corona d'Espanya. Per aquesta raó, s'obria un llarg conflicte dinàstic dins la família dels Borbó concretat en tres guerres carlines i diversos intents de fer-se amb el poder, usurpat, segons la Llei sàlica, als legitimistes. No obstant això, la qüestió dinàstica no explica per ella mateixa el carlisme, a més a més, van ser lluites polítiques entre dues concepcions oposades. Per una banda, els carlins eren els hereus dels foralistas, patriotes, absolutistes i reialistes que esdevingueren els defensors de l'antic règim, de la tradició, a la qual al·ludien per legitimar els seus drets i també dels seus valors constitutius o principis: Déu, Pàtria, Furs, Rei; per l'altra banda, el liberalisme preveia la venda dels béns comunals –cosa que amenaçava la supervivència dels petits propietaris rurals– i dels eclesiàstics: la desamortització de Mendizábal (1836).

Sobre la base d'aquests principis es va formar la ideologia del carlisme que va anar variant amb el temps en estret lligam amb l'evolució dels altres grups polítics i opcions socials. El valencià Antoni Aparisi Guijarro, autor dels fullets *La cuestión dinástica*, *El rey de España* i *Los tres Orleans*, tots tres publicats el 1869, juntament amb Vázquez de Mella, van ser els principals ideòlegs del carlisme, segons Jordi Canal (1995,

110). A més, hem de comptar amb el desplegament publicitari, de la qual cosa es fa ressò Navarro Cabanes en la recopilació valenciana, l'any 1917, d'*Apuntes bibliográficos de la prensa carlista*.

Aquest és un moviment-partit complex, elàstic per la llarga durada, cosa que ha fet que alguns historiadors parlen de *carlismes*, heterogeni en la base social, el nucli de la qual van ser llauradors, artesans, clergues, advocats, propietaris, botiguers i estudiants. A partir del Sexenni es van afegir burgesos, conservadors i catòlics. En efecte, la llista dels dirigents del carlisme polític de l'arc mediterrani en aquesta etapa estava formada principalment per propietaris i hisendats, seguits d'advocats i de botiguers. De fet, és curiós que la major part de l'aristocràcia no recolzava el carlisme ja que li interessava més la política econòmica dels liberals (opció a comprar les terres de l'Església o dels ajuntaments en els dos moments desamortitzadors).

El període 1833-1876 és el de més importància i major incidència, inclou les tres guerres carlistes; la Primera Guerra carlista (1833-1840), també anomenada guerra dels Set Anys; la Segona Guerra carlista o Guerra dels Matiners (1846-1849), només va tenir efecte a Catalunya per aquesta raó alguns historiadors no la comptabilitzen quan parlen de dues guerres carlines; i la Tercera Guerra carlista (1872-1876). Entre la segona i la tercera es van produir alguns intents insurreccionals com el frustrat desembarcament de Sant Carles de la Ràpida (1860) i els alçaments de 1869 i de 1870. Amb l'acabament de la Tercera Guerra carlista també es va acabar el carlisme bèl·lic, entre els anys 1860-1900 es va formar com un moviment-partit decidit a intervenir en la lluita per l'espai polític parlamentari, malgrat l'assaig d'alçament de Badalona (1900) i la Guerra de Franco de 1936-39.

Quins van ser els motius del conflicte armat? A banda del problema successori abans explicat, que dona nom al moviment, cada historiador deixa caure més el pes sobre uns motius socials o econòmics com ara preus agrícoles baixos, productes bàsics com el pa caríssims, pressió fiscal en augment, crisi en la indústria domèstica, etc. quan parlen de *guerra camperola*, o uns motius religiosos com ara la desamortització eclesiàstica, sentiments antireligiosos de la política liberal, crema de convents, expulsió dels ordes religiosos a partir de 1835, etc. quan parlen de *moviment carlocatòlic*, *la Comunió*... Això no obstant, tal com explica un entès en el carlisme com és l'historiador valencià Jesús Millán les interpretacions que s'hi acostumen a fer: lluita antifeudal-desengany-reacció dels llauradors, a primera vista no copsen algunes altres variables del moviment que en la realitat és molt més complex. Només cal dirigir la mirada devers els territoris més afectats pel carlisme: el País Basc, Navarra, Catalunya, Aragó i el País Valencià.

Després de llegir tants llibres d'informació sobre el carlisme he constatat: que alguns no anomenen la pèrdua dels Furs com una de les causes del carlisme, la majoria ho insinuen i molt pocs ho expliciten. Si tenim en compte que el 16 de juliol de 1872, Carles VII va ratificar la promesa des-

centralitzadora de 1869, i encara que simbòlicament va retornar els Furs als catalans, aragonesos i valencians, en aquesta carta, no és un motiu a menystenir:

Hace siglo y medio que mi ilustre abuelo, Felipe V, creyó deber borrar vuestros fueros del libro de franquicias de la Patria. Lo que él os quitó como rey, yo, como rey, os lo devuelvo; que si fuisteis hostiles al fundador de mi dinastía, baluarte sois ahora de su legítimo descendiente. Yo os devuelvo vuestros fueros porque soy el mantenedor de todas las justicias; y para hacerlo, como los años no transcurrieron en vano, os llamaré, y de común acuerdo podremos adaptarlos a las exigencias de nuestros tiempos.

Estudis recents palesen que els foralistes o els carlins i els republicans federals –els dos grans moviments antiestatals populars de l'època– són a la base del primer nacionalisme català (TERMES i COLOMINES: 2003).

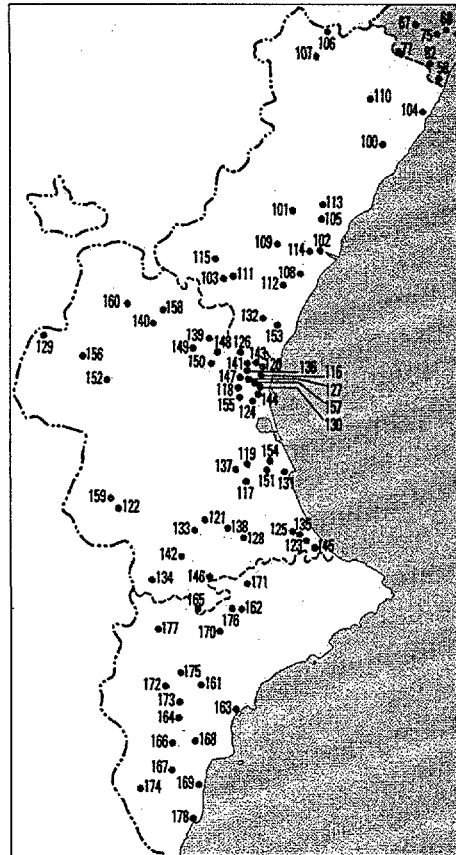
Cal recomanar la lectura de dues novel·les històriques de dos escriptors carlistes per poder fer una interpretació més completa com són *La guerra carlista* de Ramón del Valle-Inclán i *La darrera carlinada* de Marià Vayreda per aquell/a lector/a que vulga endinsar-se en la trama del carlisme, com hom diu «no és igual veure una pel·lícula que te la conten».

No hem d'oblidar que van ser els vençuts o les víctimes, depèn de la visió, al segle XIX i continuaren sent els vençuts entre els vencedors després de la Guerra de 1936-39 en què van ajudar Franco (CANAL: 2000, 66). Per contrarestar caldria esmentar un dels textos més positius que s'han escrit sobre el carlisme, que és àmpliament citat, es tracta d'un fragment de Karl Marx, traduït al castellà per Andreu Nin, del llibre *La revolució espanyola 1808-1843*:

El carlismo no es un puro movimiento dinástico y regresivo, como se empeñaron en decir y mentir los bien pagados historiadores liberales.

Es un movimiento libre y popular en defensa de tradiciones mucho más liberales y regionalistas que el absorbente liberalismo oficial, plagado por papanatas que copiaban a la revolución francesa. Los carlistas defendían las mejores tradiciones jurídicas españolas, las de los fueros y las cartas legítimas que pisotearon el absolutismo monárquico y el absolutismo centralista del Estado liberal. Representaban la patria grande como suma de las patrias locales, con sus peculiaridades y tradiciones propias.

[...] El tradicionalismo carlista tenía unas bases auténticamente populares y nacionales de campesinos, pequeños hidalgos y clero, en tanto que el liberalismo estaba encarnado en el militarismo, el capitalismo (las nuevas clases de comerciantes y agiotistas), la aristocracia latifundista y los intelectuales secularizados, que en la mayoría de los casos pensaban con cabeza francesa o traducían –embrollando– de Alemania.

Els cercles carlins l'any 1896.
Enciclopèdia Catalana.

100. Alcalá de Xivert	120. Almàssera	140. La Llosa del Bisbe	159. Zarra de l'Horta
101. L'Alcora	121. Anna	141. Massarrojos	160. Xelva
102. Almassora	122. Aiora	142. Moixent	161. Agost
103. Altura	123. Bellreguard	143. Montcada	162. Alcoi
104. Benicarló	124. Benimàmet	144. Massanassa	163. Alacant
105. Borriol.	125. Beniopa	145. Oliva	164. Asp
106. Herbers	126. Bétera	146. Ontinyent	165. Banyeres
107. Morella	127. Burjassot	147. Paterna	166. Crevillent
108. Nules	128. Benigànim	148. La Pobla de Vallbona	167. Catral
109. Onda	129. Camporrobles	149. Pedralba	168. Elx
110. St. Mateu del Maestrat	130. El Castellar	150. Riba-roja de Túria	169. Guardamar
111. Sogorb	131. Cullera	151. Riola	170. Ibi
112. La Vall d'Uixó	132. Estivella	152. Requena	171. Muro del Comtat
113. Vilafamés	133. Enguera	153. Sagunt	172. Monóver
114. Vila-real	134. La Font de la Figuera	154. Sueca	173. Novelda
115. Xèrica	135. Gandia	155. Torrent de l'Horta	174. Oriola
116. Alboraia	136. Godella	156. Utiel	175. Petrer
117. Alzira	137. Guadassuar	157. València	176. Sant Jordi d'Alcoi
118. Aldaia	138. Xàtiva	158. El Villar	177. Villena
119. Algemesí	139. Llíria		178. Torrevella

Possiblement Marx es refereix a les bases socials dels forals o dels foralistes, i no al Carlisme oficial, tan ben narrat per Ramón del Valle-Inclán en *La guerra carlista*. En aquesta novel·la històrica explica com els carlistes oficials arriben a aliar-se amb l'exèrcit republicà per acabar amb la partida del capellà Manuel Santa Cruz, entre d'altres. És de destacar el paral·lisme entre el Carlisme oficial i la figura de Manuel Santa Cruz, foralista popular; els austriacistes i el general Basset, també foralista popular; i els posteriors lluitadors foralistes. A tots ells se'ls ha criminalitzat per justificar el fet de fer-los desaparèixer.

La realitat i la literatura han situat el camp d'acció des del bandolerisme fins a les guerres carlines a les serres, a la muntanya; l'Arcàdia perduda mitificada pels romàntics de la Renaixença com a Terra Alta, en una societat lliure i solidària formada per individus purs i primaris simbolitzats pels pastors on es forgen els herois i els guerrillers patriòtics que han de lluitar contra els llops.

BIBLIOGRAFIA

- BRU, C. (1992), *Los caminos del agua. El Vinalopó*, Confederació Hidrogràfica del Xúquer, Paterna.
- CANAL, J. (1996), *Història Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. VII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- CAVANILLES, A. J. (1997), *Les observacions de Cavanilles*, Fundació Bancaixa, València.
- COROMINES, J. (1991), *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Curial, Barcelona.
- (1994), *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona.
- FRADERA, J., MILLAN, J. i GARRABOU, R. (1990), *Carlisme i moviments absolutistes*, Eumo, Vic.
- HERNÁNDEZ, X. (1990), *Ensenyar Història de Catalunya*, Graó, Barcelona.
- HIERRO, I. (1993), *El Carlisme. El XIX: un segle de guerres civils*, Graó, Barcelona.
- IBARRA, P. (1982), *Historia de Elche*. Manuel Pastor Torres, Elx.
- JULIÀ, S. i al. (2000), *Violencia política en la España del siglo XX*, Grupo Santillana de Ediciones, Madrid.
- MADOZ, P. (1982), *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- MARX, K. (1929), *La revolución española 1808-1843*, Editorial Iberoamericana de Publicaciones, Madrid.
- MATEO LIMINANA, M. A. (2000), «Carlismo y federalismo en el sexenio democrático. El Medio Vinalopó en 1869», *Revista del Vinalopó*, 3, p. 191-2004.
- MESTRE, J. (COORD.) (1999), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

- MILLAN, J. (1990), *Història del País Valencià*, vol. v, Edicions 62, Barcelona.
- PALOMERO, R. i PÉREZ, J. M. (1995), *Fets i personatges històrics (des de 1700)*, Castellnou, Barcelona.
- PARREÑO, F. (1983), *Jaime Alfonso el Barbudo*, Manuel Pastor Torres, Elx.
- PASTOR, F. (novembre 2000), «El Tradicionalista», *Allioli*, 151, p. 15.
- ROMEO, M. C. (1990), *Història del País Valencià*, vol. iv, Edicions 62, Barcelona.
- RUÍZ TORRES, P. (1990), *Història del País Valencià*, vol. v, Edicions 62, Barcelona.
- SOBREQUÉS, J. (1981), *Història de Catalunya*, vol. x, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1981.
- SOLER, E. (14-III-2004), «Un bandolero alicantino visto por un noble inglés», *Información*, «El Dominical», p. 6.
- TERMES, J. i COLOMINES, A. (2003), *Patriotes i resistents. Història del primer catalanisme*. Base, Barcelona.
- VALLE INCLÁN, R. del (1930), *La guerra carlista*, Editorial Iberoamericana de Publicaciones, Madrid.
- VAYREDA, M. (2003), *La darrera carlinada*, L'Avenç, Barcelona.
- VILAR, J. B. (1977), *Los siglos XIV y XV en Orihuela*, Ángel García Rogel, Múrcia.
- VILAR, P. (1995), *Introducció a la Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.